

İNGİLTERE İDARESİNDE IRAK'TA MALİ GELİŞMELER (1921-1925)

 Can DEVECİ^a

Öz

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914'te Basra'yı, 1917'de Bağdat'ı, 1918'de Musul'u ise işgal etmiştir. Böylece birbirinden farklı etnik ve dini gruplardan oluşan vilayetler Irak şeklinde anılmış ve askeri idare başlamıştır. Irak'a askeri idarenin üst yöneticisi olarak İngiltere'nin Hindistan bürokrasisinde görevli Arnold T. Wilson atanmıştır. Wilson'un maliye ile ilgili öncelikli hedefi vilayet, din, etnik yapı fark etmeksizin Irak sınırları içerisinde bulunan halktan vergi toplamaktır. Fakat bu durum 1920'de Irak'ta İngiliz idaresine karşı halk tepkisine yol açmıştır. Bu tepki aynı zamanda Irak'ın malî durumunu istikrarsız hale getirirken İngiltere'nin de askeri masraflarını arttırmıştır. San-Remo Konferansı'ndan (1920) sonra Irak'ta sivil idareye geçilmiş ve Sör Percy Cox yüksek komiser atanmıştır. Cox, İngiltere'nin bölgedeki ekonomik masraflarının azaltılması için Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanlığının alt birimi olan Ortadoğu Bölümünün tertip ettiği Kahire Konferansı'nda (1921) alınan kararlar doğrultusunda Irak'ta gerekli politik ve malî düzenlemeleri yapmıştır. Irak'ın mali durumunu tespit eden raporlar hazırlamıştır. Cox'tan sonra yüksek komiserlik görevine Sör Henry Dobbs atanmıştır. Dobbs, Irak'ta vergi toplayabileceği her alanda üretimin yükseltilmesine ve Irak'ın mali durumunun İngiltere'nin desteğine ihtiyacı olmayacak hale getirilmesine odaklanmıştır. Bu makalede, mali alanda Irak'ta yaşanan gelişmeler yüksek komiserlerin Milletler Cemiyeti'ne sunduğu yönetim raporları esas alınarak incelenmiştir. İngiltere'nin, Irak'ın maliyesini idare ederken kendi stratejilerini önceleyen etkin bir konumda yer aldığı ve Irak'ın yıllık üretim kapasitesini uluslararası İngiliz ticareti ile bütünleştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İngiltere, Yüksek komiser, Irak, Mali gelişmeler.

FINANCIAL DEVELOPMENTS IN IRAQ IN THE BRITISH ADMINISTRATION (1921-1925)

Abstract

During the First World War, Britain occupied Basra in 1914, Baghdad in 1917, and Mosul in 1918. Thus, the provinces consisting of different ethnic and religious groups were called Iraq and military administration began. Arnold T. Wilson, an officer in the British Indian bureaucracy, was appointed as the top manager of

^aDr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih, cdeveci@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 11.08.2023, Makale Kabul Tarihi: 18.09.2023

the military administration in Iraq. Wilson's primary goal in terms of finance is to collect taxes from the people within the borders of Iraq, regardless of province, religion or ethnicity. However, this situation led to reaction against the British rule in Iraq in 1920. This reaction also destabilized Iraq's financial situation and increased Britain's military expenses. After the San-Remo Conference (1920), the civilian administration of Iraq was established and Sir Percy Cox was appointed high commissioner. In order to reduce the economic costs of the British in the region, Cox made the necessary political and financial arrangements in Iraq in line with the decisions taken at the Cairo Conference (1921), which was organized by the Middle East Department, a sub-unit of the Ministry of State for the Colonies. He prepared reports identifying the financial situation of Iraq. Dobbs focused on increasing production in every area in Iraq where he could collect taxes and making Iraq's financial situation not needing the support of Britain. In this article, the developments in the financial field in Iraq are examined based on the management reports submitted by the high commissioners to the League of Nations. It has been determined that England is in an effective position prioritizing its own strategies while managing Iraq's finances and that Iraq's annual production capacity is integrated with international British trade.

Keywords: History, British, High commissioner, Iraq, Financial developments.

Giriş

İngiltere için Irak, 1900'den itibaren Hindistan ve Uzakdoğu ticaretine giden yollar üzerinde önemli bir bağlantı noktasıdır. Hindistan'dan yola çıkan bir ticaret gemisi Basra Körfezi'ne uğrayarak Irak'a satış yapmakta ve oradan yeni ürünler satın alarak uluslararası ticaretine devam etmektedir. Bu coğrafi özelliği nedeniyle Uzakdoğu'daki ipek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi değerli ticari ürünler Irak aracılığıyla Anadolu ve Türk Dünyasına doğru uzanan kara kütlesine ulaşmıştır. Aynı zamanda Basra ve Musul'da yeni keşfedilen petrol ve önemli tarım ürünleri Irak'tan Avrupa'ya taşınmıştır. Böylece Irak, İngiltere'nin 19. yüzyıldan itibaren Hindistan'a, Japonya'ya ve Çin'e uzanan ticari yayılımının ana merkezlerinden birisi haline gelmiştir. İngiltere'yi sanayi üretiminin "merkezi" kabul ettiğimizde hammadde bakımından zengin yerler "çevre" şeklinde tanımlanmaktadır. Irak, İngiliz sömürgeciliğinin etkin bir şekilde faaliyet yürüttüğü çevre bölgelerin başında gelmektedir. Bu noktada coğrafi bakımdan Irak, İngiltere için diğer bir hammadde ve insan kaynağı merkezi olan Hindistan'ın hemen sırt bölgesinde yer almaktaydı. Aynı zamanda Irak, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği Akdeniz, Süveyş Kanalı hattında da merkezi konumdaydı. Basra Körfezi; Kıbrıs, Yafa, Fav, Port Said gibi limanlarla birlikte değerlendirildiğinde ticari açıdan büyük bir alan ortaya çıkmaktaydı (Kurt, 2015; Yurdakul, 2020). Alfred Mahan'ın National Review'deki yazısına göre, İngiltere açısından "Basra körfezi, Hindistan üzerinden yapılan Uzak Doğu ticaretinin" devamı için savunulması gereken bölgeydi. Hatta bu savunma "uluslararası ticaretin devam ettirilmesi için İngiltere'nin büyük ve acil öneme sahip göreviydi"(Mahan, 1902). Bu nedenle 1900 itibariyle Irak; İngiltere'nin; Londra'dan; Akdeniz, Kıbrıs, Süveyş Kanalı, Hindistan, Japonya ve Çin'e (Uzakdoğu) kadar olan su hattında kurduğu ekonomik, uluslararası güvenlik alanı içerisinde değerlendirilmeliydi. Dolayısıyla Irak, bu ticaret hatlarının güvenliğinin tesis edilmesinde önemli bir tahkim noktasıydı. Adı geçen yerlerin korunması, İngiltere'nin denizler üzerindeki uluslararası ticari faaliyetlerinin de istikrarı için elzemdi.

Bu stratejik konumu Osmanlı Devleti idaresindeki Irak'ın rekabet alanı olmasını da beraberinde getirmiştir. Bu rekabeti bir denge politikasına dönüştürmek isteyen Osmanlı Devleti, 1902'de Almanya ile Berlin, Bağdat ve Basra demiryolu projesinin ilk adımlarını atmıştır. Bir anlamda denizlerde kurulan etki alanına karada cevap verilmeye çabalanmıştır. İngiltere, batının merkezinde güç mücadelesi verdiği Almanya'nın Irak içlerinden Basra limanına karadan ulaşmasını istememekteydi. Rusya ise Osmanlı idaresindeki Boğazlar üzerinden Akdeniz'e inme projesini hayata geçirmek istemekteydi. Buna ek olarak Rusya'nın denizlere açılmak için izlediği diğer iki rota daha bulunmaktaydı. Bu rotalar; Doğu Anadolu, Azerbaycan, İran ile Türkistan, Afganistan ve İran'ın kuzeyinden Basra Körfezi'ne erişilmesi idi (Ortaylı, 2020; Waylet & Jack, 2004). Bu nedenle İngiltere, Rusya'nın kara hattındaki ilerleyişini durdurmalıydı. Bu gerçekleşmez ise Londra'dan Hindistan'a kadar uzanan uluslararası deniz ticareti Rusya'nın kontrolüne girebilirdi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Almanya'nın demiryolu projesi girişimini ve Boğazlar üzerinden Rusya'nın Akdeniz'e erişme emelini Osmanlı Devleti'yle yaptığı diplomatik görüşmeler ile yavaşlatmıştır. Ayrıca İngiliz idaresindeki İran'ı tampon bölge şeklinde kullanarak Rusya'nın Basra Körfezi'ne erişimini de durdurmuştur. Bu güç mücadelesi İngiltere'de Ortadoğu'yla ilgilenen Dışişleri Bakanlığı, Hindistan Ofisi, Sömürgeler Bakanlığını ve askeri birimleri Irak, Basra Körfezi ve Doğu Arabistan kıyılarının ele geçirilmesi gerektiğine ikna etmiştir. Buna göre İngiliz askeri varlığının yerleşmesi için kıyılardaki Kuveyt, Bahreyn, Suud, Katar şeyhlikleriyle 1895-1914 yılları arasında anlaşmalar imzalandı. Anlaşmaların önemli maddesi bu bölgelerin ekonomik ve siyasi açıdan İngiltere hariç yabancı bir gücün yardımını almayacağı idi (Chirol, 1903; Hurewitz, 1987; Tuson & Quick, 1992)¹. Böylece İngiltere, bölgeyi yöneten Osmanlı Devleti'ne ve diğer büyük güçlere karşı avantaj elde etmişti.

Irak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle İngiltere tarafından işgal edildi. İngiltere, Basra'yı 1914'te, Bağdat'ı 1917'de, Musul'u 1918'de işgal etti. Ardından görevlendirdiği yüksek komiserler aracılığıyla Irak'ı yönetmeye başladı. Yüksek komiserlerin temel amacı genelde Ortadoğu özelde Irak'taki İngiltere çıkarlarını gözetmekti. İngiltere idaresini askeri ve sivil idare şeklinde iki döneme ayırmak mümkündür. 1918-1920 yılları arasındaki askeri idarede Irak'ı, Hindistan'dan yüksek komiser olarak görevlendiren Albay A.T. Wilson yönetmiştir. Wilson, Irak'ta yüksek komiserlik çatısında bir devlet için gereken içişleri (polis ve askeri birimler), sağlık, eğitim, adalet, tarım, vakıf ve maliye bölümlerini kurmuştur. Her bir bölüme bir İngiliz danışman ve müfettiş atanmıştır. Böylece Irak'ın genel durumu ortaya çıkarıldı. Wilson maliye alanında hem Irak'ın gelir-gider dengesini sağlamak hem de İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik masraflarını çıkarmak için girişimlerde bulundu. Bunun için Wilson, vilayet, din, etnik yapı fark etmeksizin Irak sınırları içerisinde bulunan halktan vergi toplamayı öncelikli mali hedefi haline getirdi. Örneğin, vergi vermek istemeyen kişiler İngiliz askerleri

¹ Chirol'un Kuveyt, Bahreyn, Suud, Katar'daki aşiretler, şeyhler ile İngiltere'nin anlaşması gerektiğine dair önerisi 1892'de başlamıştı. 13 Mart 1892'de Bahreyn şeyhi İsa İbn-i Ali El Halife ve İngiltere Basra körfezi temsilcisi Yarbay A.C.Talbot arasında, İkinci anlaşma ise 23 Ocak 1899'da Kuveyt Şeyhi Mübarek ve İngiliz Yarbay Malcolm John Meade arasında imzalandı. Sör Percy Cox'un 3 Kasım 1914'te İbn Suud'a gönderdiği mektup ile ise Basra'ya yapılacak İngiliz saldırısı sırasında yardım istemesi ikili görüşmeler başlamış ve 26 Aralık 1915'te taraflar anlaşmıştır. İngiltere son olarak 3 Kasım 1916'da Katar Şeyhi Abdullah İbn Kasım Sani ile Sör Percy Cox'un imzaladığı anlaşmayla Basra körfezinde kendisini sağlama almıştır.

tarafından tutuklandı veya kötü muameleye maruz bırakıldı. Vergilendirmeyle birlikte katı idari merkezleşmenin uygulanması haliyle 1920'de Irak'ta İngiliz idaresine karşı halk tepkisine yol açmıştır. Bu tepki aynı zamanda Irak'ın mali durumunu istikrarsız hale getirirken İngiltere'nin de askeri masraflarını arttırmıştır (Bell & Wilson, 1920, ss. 5-7; Wilson, t.y., ss. 72-74; Karaca, 2020, ss. 308-310).

İngiltere ve Fransa arasında Ortadoğu topraklarının paylaşıldığı San Remo Konferansı (19-26 Nisan 1920) kararları ve Milletler Cemiyeti'nin onayıyla Irak İngiltere mandaterliğine verildi. Buna göre İngiltere, Irak'ı Milletler Cemiyeti adına yönetecek ve ona kendi kendini idare edebilme yeteneği kazandıracaktı. Bu çerçevede Yüksek Komiser Sör Percy Cox'un 1920-1923 arasını kapsayan görev süresi ile sivil manda idaresi başlamış ve Iraklılardan oluşan geçici kabine Nakib Abdurrahman Geylani başbakanlığında kurulmuştur (Sluglett, 2007, ss. 35-36; TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921, s. 3). Böylece daha önceden Wilson döneminde yüksek komiserle bağlı bölümler bakanlığa çevrilmiştir. Buna göre Cox'un onayı ile Maliye Bakanlığına Sason Ezeyikel isimli bir Irak Yahudi'si atanmıştır. 1925'e kadar kurulan Irak Hükümetleri'nin çoğunda Maliye Bakanlığına Sason'un atanması yüksek komiserler tarafından uygun görülmüştür (Allawi, 2016, s. 730). Çünkü Sason, Irak'ın mali disiplini sağlarken İngiltere'nin de çıkarlarını gözetmekteydi. Aynı zamanda Cox, Irak'ta Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı Winston Churchill başkanlığında Mart 1921'de düzenlenen Kahire Konferansı kararlarını uygulamıştır. Buna göre İngiltere'nin Irak'taki masrafları azaltılmalı ve İngiltere'ye kazanç sağlayacak hale getirilmeliydi. Bunun için ise bir Arap kral etrafında birleşen istikrarlı siyasi yapıya ihtiyaç vardı. Buna göre Cox ve yardımcısı Şark Sekreteri Getrude Bell'in organize ettiği referandum ile İngiltere'nin yerel müttefiki Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal Irak kralı ilan edilmiştir (TNA, CO 935/1, 1921, ss. 36-37; Willard, 1937, ss. 311-317). Böylece İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Irak'ta kabine, senato ve kraldan oluşan bir bürokratik yapı inşa edilmiştir. Cox'un emekliliği ertesinde ise 1923'te Hindistan'da görev yapan ekonomi ve gelir konularında uzmanlığı bulunan Sör Henry Dobbs (1923-1929) Yüksek Komiser atanmıştır. Dobbs, Irak'ta vergi toplayabildiği her alanda üretimin yükseltilmesine ve Irak'ın mali durumunun İngiltere'nin kredi desteğine ihtiyacı olmayacak hale getirilmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede Irak'ın yıllık bütçesi oluşturulmuş, gelir-gider dengesi korunmaya çalışılmıştır.

Bu makalede 1922-1925 yılları arasında İngiliz mandasında Irak'ta kurulmaya çalışılan idari yapı içerisindeki Maliye Bölümünün/Bakanlığının gelişimi incelenmiştir. Makalede yüksek komiserler tarafından 1920-1925 yıllarında hazırlanan ve Milletler Cemiyeti'ne sunulan yönetim raporlarından yararlanılmıştır. Böylece İngiltere'nin Irak'ta nasıl bir mali yapı oluşturduğu ve bu alanda ne gibi gelişmelerin yaşandığı irdelenmiştir.

YÜKSEK KOMİSERLER İDARESİNDE IRAK MALİ SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

1918'den itibaren yüksek komiser A. T. Wilson idaresinde Irak'ta bir mali yıl 1 Nisan-31 Mart aralığında düzenlendi. Bu bir yıllık süreçte mali sistemde gelir gider dengeleri hesaplanmakta ve tahmini rakamlara dayalı bütçe hazırlıkları yapılmaktaydı. Yüksek komiserlik bünyesinde yer alan her bölüm ve bakanlık, görev alanına ilişkin yıllık hesaplamaları yapmakla yükümlüydü. Örneğin; Bayındırlık, İmar, İletişim ve Ulaşım Bakanlığı yıl içinde inşaat ve yapılar, yollar, demiryolları, posta ve telgraf hatları, sulama bölümlerinde gelir-gidere dayalı bütçesini detaylı bir şekilde hazırlamaktaydı. Maliye Bakanlığı ise bütün bu 8 bakanlığa ait 28 farklı birime ait bütçeleri düzenlemekteydi. Birim sayıları hesap

cetvellerinde yıllara göre farklılık gösterse de bakanlık sayısı sabit kalmıştır. Maliye bünyesinde; hazine, hesaplar ve teftiş, Osmanlı borçlarının takibi ve gelirler ana kalemleri barındırmaktaydı (TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722, 1921). Yıllık Mali hesaplamalar ve bütçe planları yüksek komiserlere karşı sorumlu olan İngiliz danışmanlar tarafından düzenlenmekteydi. Daha sonra yüksek komiserin onaylamasıyla gelecek bütçe planlamaları yürürlüğe girmektedir. 1920'de Sör Percy Cox'un atanmasından sonra onay sürecine Iraklılardan teşkil hükümetler de dahil edilmiştir.

Maliye idaresinde Yüksek Komiser Cox'a onun döneminde kurulan Seyyid Abdurrahman Geylani ve Abdül Muhsin Sadun hükümetlerine maliye ve ticaret danışmanı olarak S. H. Slater görevlendirilmiştir. 15 Eylül 1923'ten sonra ise Sör Henry Dobbs'un yüksek komiser olmasıyla bir süreliğine bu göreve F. E. Stafford getirilmiştir. Daha sonra Yasin Haşimi, Cafer Askeri ve Sadun kabinelerinde tekrardan S. H. Slater atanmış ve 1925'e kadar görevine devam etmiştir (Mercer vd., 1922, s. 458, 1924, s. 469). Bu danışmanlık yüksek komiserlik yapısı içerisinde üçüncü önem sırasına sahiptir. Çünkü Maliye Bakanlığı Irak'ın yıllık bütçe tahminleri, gider, gelir ve finansal düzenlemelerin onaylanmasından, hesapların ve hazinenin kontrolünden sorumluydu. Iraklılardan oluşan hükümetlerin kurulmasıyla görevlerinin tamamı Maliye Bakanlığına devir edildi. 1925'e kadar kurulan hükümetlerde Maliye Bakanlığına ise Bağdat Yahudi cemaatinin önde gelen temsilcilerinden ve mali idare tecrübesine sahip Sason (Sasun) Ezekiye atanmıştır. Sason Efendi, kamu işlerine katılmasını engelleyecek bir hastalık nedeniyle sadece Kasım 1922'de kısa süreliğine kurulan Sadun kabinesinde görev almamıştı. Ezekiye, 1908'den itibaren Irak'ı Osmanlı Devleti meclisinde temsil etmiştir. Meclis tutanakları incelendiğinde Maliye Nezareti ve Rüşumat Müdüriyet-i Umumiyyesi, Posta ve Telgraf Müdüriyyet-i Umûmiyyesi, Nafia Nezareti bütçeleriyle ilişkili konularda detaylı çalışmalar yaptığı görülmektedir (TBMM Meclis-i MebusanTutanak, t.y.; TNA, FO 371/9004, t.y., s. 8). Aynı zamanda Sason, yüksek komiserlerle ilişkileri iyi olan ve İngiltere'nin çıkarlarını Irak'ta destekleyen bir kişiydi. Onun Irak toplumsal yapısını tanınması, Iraklıların hangi vergi girişimlerine tepki verebileceğine dair çıkarımlarda bulunması yüksek komiserler için önemliydi.

Albay Wilson döneminde Irak halkının kültürü, tarihi birikimi ve toplumsal yapısıyla uyuşmayan katı merkezîyetçiliğe dayalı Hindistan vergi sistemi uygulandı. Vergilerin arttırılması ve her bireyden neredeyse zorla toplanması sonrasında 1919-1920 arasında yaşanan halk tepkisi ve bunun İngiltere'ye yansıyan 8 milyon sterlinlik maliyeti önemliydi. 1920 tepkisinden kaynaklanan mali sorunlardan kurtulmak için Cox ve Dobbs, tecrübeli maliyeci Sason'un tavsiyelerinden yararlanarak 1920-1925 arasında mali ve gelir sisteminde Osmanlı idaresinin kurallarını değiştirmede. Osmanlı'da gelirler gümrük ve ürünlerden alınan ondalık aşar vergilerinden elde edilmekteydi. Ayrıca devletin sahip olduğu yerlerden kiralara ve hayvanlardan alınan vergilerle ek gelir sağlanmaktaydı. Buna göre, gümrük resimlerinden, tarım üretiminden, hayvan başı alınan vergilerden ve her alanda alınan damga vergilerinden gelir elde edilmekteydi (Klieman, 1970, s. 111; Townsend, 2010, ss. 127-128). Aynı zamanda Sason'un önerisiyle Wilson döneminde İçişleri Bakanlığına bağlı faaliyet yürüten gelir bölümü ve Ticaret Bakanlığında bulunan Basra Limanı'nın gelir denetimi ve takibi Nisan 1921'de Maliye Bakanlığına bağlandı. Maliye Bakanlığı personeli İngiltere ve Hindistan'dan getirilen kişilerden oluşmaktaydı. Çok sayıda Hindistan kökenli personel muhasebe bölümünde istihdam edilmekteydi. Hint ve İngiliz kökenli olup bakanlıkta üst düzey ve sözleşmeli personel olarak çalışan kişi sayısı 1920'de 86 iken Aralık 1925

itibariyle 14'e kadar azaltılmıştır. Bunun temel nedeni 1921 Kahire Konferansı kararları ve 1922 İngiltere-İrak Anlaşması gereği yabancı personelin azaltılarak yönetimin Iraklılara devir edilmesidir (Special Report Iraq, 1931, ss. 84-86). Irak Maliye Bakanlığı, 1923-1925 arasında iki temel birime ayrılarak faaliyetlerini yürütmüştür. Bunlardan ilk birim tüm vergi, gelir ve arazi meseleleriyle, ikinci birim ise bütçe idaresi ve gümrük meselelerini içeren diğer tüm konularla ilgilenmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta, Arabistan ve İran kıyılarında İngiltere etkisinin artmasıyla Türk lirası 22 Aralık 1916'da tedavülden kaldırılmıştı. Lira yerine, mali sistemin temel kalemi olan borçlar, gelirler, ödemeler Hindistan Rupisi değerinden hesaplanmıştır. Böylece Irak maliyesi, İngiliz Hindistan'ıyla bütünleşmeye başlamıştır. İngiltere, Irak idaresini uygulamaya başladığı zaman sterlini de sisteme eklemiştir. Bu nedenle İngiliz yönetim raporlarında ekonomiye dair yer alan bilgilerin birçoğu Hint Rupisi 1 Lakh (yüz bin Hint Rupisi değeri) birimi tutulmuştur (Bell & Wilson, 1920, ss. 121-122; Rushbrooke, 1987, ss. 478-479).

IRAK'TAKİ TEMEL GİDER VE HARCAMALAR (1921-1925)

Cox'un idaresinde Geylani başbakanlığında 1920'de kurulan geçici hükümet ve Abdül Muhsin Sadun Kabinesi'nin (24 Kasım 1922) temel görevi Irak'ta ekonomik istikrarı sağlamaktır. Bu dönemde gelişen siyasi olaylar ekonomiyi etkiledi. Bunların başında Irak'ın güney-kuzey sınırlarındaki belirsizlik ve 1920'deki manda karşıtı tepkilerin toplumda devam eden etkileri İçişleri ve Savunma Bakanlıklarına bağlı güvenlik güçlerinin ihtiyaçlarını arttırdı. Aynı zamanda bu iç politik durum Irak'a İngiliz sermayedarlarının yatırım yapmasına engeldi. Eğer 1921 Kahire Konferansı kararları gereği İngiliz askeri kuvvetlerinin azaltılmasını sağlamak için gerekli olduğu düşünülen Irak ordusu genişletilirse, harcamalarda diğer alanlarda büyük tasarruflar yapılmazsa ve vergi artışları sağlanmazsa büyük bir ekonomik problem ortaya çıkacaktı. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Irak'ın temel gider kalemleri arasında güvenliği sağlamaya çalışan polis, asker ve İngiliz askeri varlığının masrafları, sağlık ve eğitim, imar çalışmaları, sulama ve üretimi arttırmak için yapılan tarım harcamaları vardı. Gider bütçesinde güvenlik birimlerine yıllar içinde ayrılan pay yüzde 15-21 oranında değişmekteydi. 1921-22 mali yılı içerisinde sağlık gideri 572.13 lakh (yüz bin Hint Rupisi değerinde) iken bu oran 1925'te 572.13 lakh değerine ulaşmıştı. Sağlık konusunda giderlerin her daim yüksek olmasının nedeni Irak'ın kolera, veba, sıtma, şistozomiyaz (bilharzia), çiçek hastalığı ve tüberküloz gibi hastalıklar ile mücadele etmesiydi. Yüksek Komiser Dobbs'un raporuna göre sadece 1925'de 1,298,604 kişi çeşitli hastalıklardan ayakta tedavi edilmişti. Giderler içerisinde eğitime ayrılan oran ise yüzde 4'ün altına hiç düşmemişti. 1925'e gelindiğinde 513.38 lakh değerine erişmiştir. Dobbs'a göre giderlerin artmasının ana nedeni öğrenci, öğretmen ve okul sayılarının günden güne artmasıydı (Report Administration Of Iraq 1925, 1926, s. 53; Special Report Iraq, 1931, s. 66). Buna göre Irak'ın 1921-1925 mali yılı içerisindeki giderleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Tablo 1. Irak'ta Birimlerin Giderleri (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

	1921	1922	1923	1924	1925
Maaşlar	18.81	16.64	17.11	17.10	17.34
Kraliyet Bütçesi	8.00	10.09	9.76	9.63	9.55
Meclis	-----	-----	0.17	3.73	9.06
Denetleme Bölümü	-----	-----	0.24	0.40	0.58
Bakanlar Kurulu	3.07	1.27	1.37	1.28	1.67
Dış İşleri Bakanlığı	-----	-----	-----	-----	-----
Maliye Bakanlığı	23.50	32.01	30.25	29.88	28.06
Yüksek Komiserlik	9.43	5	4.50	3.75	3.09
Tarımsal Kredi	-----	-----	-----	-----	7.85
Yabancı Ofislere Ödenen Maaşlar	-----	-----	-----	1.49	4.11
Yanlış hesaptan kaynaklı Çeşitli geri ödemeler	17.90	10.37	9.79	12.58	5.97
Vergi Dairesi	19.44	21.78	19.24	18.60	22.71
İç İşleri Bakanlığı	60.40	31.59	30.00	31.66	27.32
Hapishane Md.	6.46	6.42	6.13	6.76	7.72
Polis Md.	78.24	76.85	65.97	70.43	76.72
Sağlık Hizmetleri Md.	34.01	27.46	20.84	19.36	19.49
Savunma Bakanlığı	55.27	76.33	64.84	97.74	142.09
Adalet Bakanlığı	2.49	2.01	1.77	1.86	1.60
Mahkemeler	12.28	12.67	11.73	11.73	11.39
Tapu Bölümü	5.80	4.93	4.38	4.27	4.51
Eğitim Bakanlığı	19.36	19.94	18.15	22.13	23.48
İmar, Bayındırlık Bakanlığı	28.49	14.47	10.65	10.79	7.98
Diğer İşler	47.19	21.19	19.31	22.60	16.11
Posta Telgraf	70.45	43.63	28.60	30.58	25.74
Araştırma Bölümü	2.22	2.57	2.98	3.82	6.44
Veterinerlik Bölümü	5.58	2.24	2.18	2.83	2.96
Tarım Bölümü	8.04	6.80	5.42	6.08	4.64
Sulama Bölümü	30.32	35.49	33.11	23.77	15.91
Ticaret Bakanlığı	1.38	1.29	-----	-----	-----
Süleymaniye Vilayeti	4.00	2.00	5.77	-----	8.07
Toplam	572.13	485.82	424.26	464.85	513.38

Dış İşleri Bakanlığına dair herhangi bir veri olmamasının nedeni İngiltere-İrak Anlaşması gereği bakanlığın ihdas edilmemesiydi. Buradan Irak'ın dış ilişkilerinde İngiltere'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Sadece önemli uluslararası görüşmelere Kral Faysal'ın talebi ve yüksek komiserlerin onayı ile belirlenen bir bürokrat Irak'ı temsilen katılmaktaydı. Örnek olarak İngiltere ve Türkiye

arasındaki Musul görüşmeleri ve Irak-Suud Anlaşması'nda İngiliz temsilci Sör Gilbert Clayton'un yanında katılan Iraklı heyet gösterilebilir. Bunun haricinde Ticaret Bakanlığına dair 1922'den sonra veri olmamasının nedeni kapatılması ve görevlerinin tamamının Maliye Bakanlığına devir edilmesidir. Bu görevler arasında Basra Limanı'nın gelir-gider bütçeleri ve işletilmesi gibi konularda vardır. Süleymaniye Vilayetinin ayrı bir birim olarak tabloya yansıtılmasının nedeni doğrudan yüksek komisere bağlı bir şekilde idare edilmesidir. Çünkü 1925'e kadar Süleymaniye'de Şeyh Mahmud Berzenci liderliğinde ortaya çıkan idari sorunlar nedeniyle bölgeyi yüksek komiserlere doğrudan bağlı İngiliz müfettişler yönetmiştir. Ayrıca tabloda ikinci satırda yer alan Kraliyet Bütçesi başlığıyla Kral Faysal'a ve işlerini yürüten maiyetine hatırı sayılı bir ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tabloda 4. satırda yer alan denetleme bölümünün meclis tarafından kendisine sunulan temel görevi yasalara uygun bir şekilde gider kalemlerini oluşturan birimleri gözden geçirmek ve raporlamaktır. Yüksek Komiser Dobbs tarafından Nisan 1924'te faaliyete alınmasına rağmen kurumsal alt yapısı oluşturulmadığından aktif rol alamamıştır. Haliyle bu durum birim, bölüm ve bakanlıkların denetlenmesini zayıflatmıştır (Special Report Iraq, 1931, ss. 90-91).

IRAK'IN TEMEL GELİRLERİ (1921-1925)

Irak'ın temel gelirleri vergilerden meydana gelmekteydi. Vergilerin toplanması ve gelir işlerinin tamamı Maliye Bakanlığı içerisinde bulunan Gelirler Bölümü tarafından takip edilmekteydi. Bölümün ilgilendiği gelir kaynakları, artan önem sırasına göre dört gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki; köprü ve feribot geçiş ücretleri ve devlete ait mülklerin kiralari ile birlikte belirli doğal ürünler ve mineraller üzerindeki ondalık vergilerdir. İkincisi; tarım topraklarının ve bahçelerin dahil olmadığı şehirlerdeki mülklerin yıllık değerinin onda birinin alındığı emlak vergisidir. Üçüncüsü; koyun ve keçiler, develer, danalar ve balık satışından alınan ondalığı içeren hayvan vergisidir. Dördüncüsü ise; tarımsal ürünlerden alınan vergilerdir. Bunların haricinde liman geçişleri, transit ticaretler gibi kalemler de bulunmaktaydı. Gelirler Bölümü Maliye Bakanı ve İngiliz personelinin kontrolündeydi. Cox'un atanmasından sonra 1920'de yüksek komiserliğe bağlı bir bölüm olarak Gelir Sekreterliği kuruldu. Bu aşamada sekreterlik danışman Slater ve onun Hintli personelleri tarafından yönetildi. Irak vilayetlerinin gelir durumu doğrudan İngilizler aracılığıyla, nahiye ve köyler Iraklılar tarafından idare edildi. Irak hükümetleri kurulduğunda bu bölüm İçişleri Bakanlığına bağlandı. Buradaki amaç vergilerin doğrudan polis ve askerler aracılığıyla toplanmasıydı. Bu esnada illerin gelir takibi İngilizlerden alınarak İçişleri Bakanlığına bağlı valilere verildi. 1921'in sonlarında ise Cox'un yayınladığı kararname ile Gelirler Bölümü, Maliye Bakanlığına bağlanarak Sason'un emrine verildi. Aynı zamanda Sason'a yardım etmesi için danışman olarak S. Slater atandı. Ayrıca Iraklı memurlar da görevlendirildi. Bu süreçten sonra 1925'e kadar İngiliz ve Hint kökenli personel azaltılmaya başlandı (Special Report Iraq, 1931, ss. 106-107).

Emlak vergisinin 1917-1920 İngiliz işgali sırasında belediye hazinelerine girmesine izin verilmişti.

1242 | Çünkü bu tarihler arasında İngiltere Irak'ın tamamına nüfuz edememekteydi. Iraklılar ülkenin en ücra yerlerine kadar hâkim olmaya başlayınca bu verginin toplanma usulü değiştirildi. 1923'te verginin hükümet yetkilileri tarafından tahakkuk ettirilip tahsil edilmesini sağlayan Emlak Vergisi Kanunu yürürlüğe girdi. Bu vergi Maliye Bakanlığı memurları aracılığıyla merkezi bütçe için toplanmaya başlandı. Bir mülkün yıllık kiralama değeri üzerinden vergi alınmaktaydı (Colonial Office, 1925, ss. 100-

103). Bu nedenle vergiler bölgelere göre farklılık göstermekteydi. Örneğin, Basra bir liman şehriydi. Buradan alınan vergi ile kuzey kısımda yer alan Musul'un bir ilçesinden alınan aynı değildi. Aynı zamanda vergileri toplayan memurlarında kendi aşiretlerinin çıkarlarını gözetmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle istenildiği kadar gelir elde edilememekteydi. Irak için tarım ürünlerinden elde edilen vergiler, gelirler önem taşımaktaydı. Tarım bölümü, İngiltere'nin askeri idaresiyle birlikte 1918'de kuruldu. Buradaki temel amaç özellikle İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu ürünlerin kaliteli tohumlarla yetiştirilmesinin sağlanmasıydı. Irak'ın verimli topraklarından her mevsim yararlanılmak istenmekteydi. Bu doğrultuda 1919'dan itibaren Hindistan Tarım Bölümü'nden destek alındı. Geniş arazilerde buğday, sebze, yem ve pamuk üretimini arttıracak girişimler başlatıldı. Pamuk üretiminin ön çalışmaları için bir İngiliz pamuk yetiştiricisi atandı. Bu kişi Iraklı çiftçilere eğitim vermeye başladı. Ardından Tarım Bölümü'ne haşerelerle uğraşmak üzere 1 İngiliz böcek bilimcisi, 4 Hintli uzman atandı. Bu kişiler Bağdat yakınlarında Rustam Deneysel Çiftlik merkezini kurdu (Special Report Iraq, 1931, ss. 108-109).

Yüksek Komiser Cox döneminde sivil idareye geçilmesi ve Iraklılardan oluşan hükümetlerin kurulmasıyla Tarım Bölümü, İçişleri Bakanlığına bağlandı. Bu idari değişiklikle beraber uzman olan Hintli ve İngiliz sayısı azaltıldı. 1921-22 tarım sezonunda Hintli uzman sayısı 20 iken, 1925-26 sezonunda 7 kişiye kadar azalmıştır. İngiliz uzmanlar ise 1924-25 tarım sezonunda sayıları 8 kadar gerilese de tarım bölümünün üst yönetiminde yerlerini almışlardır (Report Administration Of Iraq 1927, 1928, s. 164). Bu kişilerin de yüksek komiserlikle yapılan sözleşmeleri bitince yerlerine Iraklılar alındı. Dobbs'a göre, tarım ürünlerinden elde edilecek gelirler belirsizdi. Mali yıl için tahminde bulunup buna göre bütçe oluşturmak Irak Hükümeti'ni zorlayabilirdi. Bu durum Maliye Bakanlığının bütçe planlamasını net ve doğru yapmasını engellemekteydi. Tarım gelirlerine dair tahminler yüzde 20'ye yakın hata payı hesaba katılarak yapılmaktaydı. Bunun temel nedeni tarım gelirlerinin birçok değişkene bağlı olmasıydı. Bunların başında iklim, sulama koşulları ve haşerelerin verdiği zararlar gelmekteydi. Bunlara ek olarak kaliteli ürün elde edilse dahi uluslararası piyasadaki fiyatı düşük kalabilirdi. Örneğin, 1921-1922 mali yılında buğday ve arpada 172.63 lakh (yüz bin Hint Rupisi değerinde) gelir alınırken, 1922-1923 aralığında ise bu oran 140.62 lakh'a kadar gerilemiştir. Bu gelir kalemindeki azalışın temel nedeni uluslararası piyasada tahıl fiyatlarındaki düşüş ve Irak'taki ton başına üretimdeki azalmaydı. Irak tarımının ana ürünleri olan buğday ve arpada kambiyo oranlarındaki bu düşüş son iki yılda artmıştı (TNA, FO 371/10095, 1924, ss. 102-103).

Tablo 2. Irak Vilayetlerindeki Buğday ve Arpa Kambiyo Oranları (Ton)

	Buğday		Arpa	
	1921-22	1922-23	1921-22	1922-23
Bağdat	250	90	120	37
Diyale	320	100	120	35
Musul	384	83	229	47
Hille	220	80	100	40
Divaniye	220	100	100	40
Muntafık	260	106	104	63
Basra	400	133	200	70
Amare	280	86	147	53
Kut	340	114	165	55
Duleym	225	100	110	50
Kerbela	400	80	150	40
Kerkük	300	62	200	31
Erbil	220	50	140	30

Her vilayette çok ciddi derecede rekolte azalması vardı. Bunun temel nedeni sıcaklıkların aşırı derecede artması ve sulama konusunda yapılamayan iyileştirmeler ile toplumsal huzursuzluğun devam etmesiydi. Bunların etkisiyle tarım arazisinde çalışan kişiler yer değiştirmekteydi. Ayrıca devlet otoritesinin hissedilemediği vilayetlerde üretim yapanlardan vergi toplanmasında problem vardı. Üreticilerin 1920-1922 yıllarını kapsayan borçları da vardı. Bu yıllara dair geri dönüş alınan gelirler çok azdı. Yüksek komiserlik tarımdan elde edilen gelirin bir yıl içinde düşüş yönünde fark etmesinden bu kaynağın belirsiz ve değişken olduğunu anlamıştı (Special Report Iraq, 1931, s. 191; TNA, FO 371/10095, 1924, s. 103). Yüksek komiserlik, tarım ürünlerinden alınan vergiyi ise 1/10 oranında tutmuştur. Osmanlı Devleti'nin koymuş olduğu bu ondalık vergi 1929'da Irak'ta toprak vergisi çıkarılınca kadar devam ettirilmiştir. İngiliz görevliler, Iraklı memurlar, görevli aşiret reisleri tarım ürünlerinden nakdi olarak bu vergiyi almıştır. Bu şekilde 1921-1925 mali yılları içinde üreticiden ortalama yüzde 83.57 oranında vergi toplanabilmektedir. Vergi kaybı oranının yüksekliği yeni kanuni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede incelendiğinde 1921-1925 yıllarını kapsayan toprak ve diğer ürünlerden elde edilen gelir kalemleri şu şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Irak'ta toprak ve diğer ürünlerden elde edilen gelirler (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25
Tarım Ürünleri (Hububat, Sebzeler, Tahıl, Meyveler, Hurmalar, Tütün, Muhtelif ürünler)	146,27,000	112,08,882	111,83,668	112,86,829
Doğal Ürünler (Ormanlar, Kamış ve Hasır ile Muhtelif ürünler)	74,000	2,69,066	3,64,471	2,98,664
Hayvanlar (Koyun, Keçi, Dana, Deve, Balık)	27,29,000	26,77,646	30,63,586	31,64,366
Mineraller (Petrol, Kömür, zift ile muhtelif ürünler)	77,000	62,248	79,686	1,12,222
Kiralamalar (tarım toprakları, köprü, vapur iskelesi ile muhtelif ürünler)	4,42,000	5,32,124	7,06,777	5,82,242

Kaynak: Special Report Iraq, 1931, ss. 114-115.

Gümrük ve Tüketim Gelirleri

Irak, gümrüklerden ve tüketim ürünlerinden de gelir toplamaktaydı. Bunları organize etmek amacıyla Nisan 1921'de Maliye Bakanlığı idaresinde Gümrük ve Tüketim Gelirleri Bölümü kurulmuştur. Bölümün temel birimleri gümrük, deniz ve kara ticaretinin tamamından sorumluydu. Tüketim kısmında ise alkollü-alkolsüz ürünler, tütün, devlet tekeli olan tuz ve afyon, petrol ürünleri vergilendirilmekteydi. Hemen hemen ülke içindeki ticaret ve bu ürünlerle ilgili her evrak buradan onaylanmakta ve vergisi alınmaktaydı. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülke gelirleri içerisindeki oranı 1921'den beri yüzde 30'un altına inmemişti. Bu bölümde gümrük, transit ticari geçiş, liman gibi kalemlerin takip edilmesinde çalışan İngiliz, Hintli ve yabancı personel sayısı 1921'de 47 iken 1925'te 30'a geriledi. Buna karşılık Iraklı sayısı 1921'de 512'den 728'e çıktı. Bu rakamlarda yer alan İngiliz yönetici sayısı 9'a gerilerken Iraklı sayısı 12'ye yükseldi (Special Report Iraq, 1931, s. 101). Yabancı sayılarının azalmasını sağlayan temel dayanak İngiltere ve Irak arasında 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanan anlaşmadır. Bunun 15. maddesine göre bu süreç işletilmektedir. Yüksek komiserlik kontrolü bırakmadan devlet idaresini Iraklılara devir etmektedir (CMD. 1757, 1922; Sluglett, 2007, s. 53,69-70).

Yüksek Komiser Cox döneminde gümrük ve tüketim vergilerinde düzenlemeler yapıldı. Örneğin; ithal edilen ürünlerde "ürün değeri üzerinden" yüzde 11 vergi alındı. Bu rakam bazı ürünlerde ve dönemlerde yüzde 25'e kadar yükseltildi. Örneğin, puro gibi lüks tüketimde oran yüzde 25'e tekabül etmekteydi. Bunun yanı sıra 1921-1925 arasında halkın kolay ulaştığı ürünlerde daha düşük ve sade vergilendirmeler yapıldı. Örneğin, çay, şeker, bazı metaller, çimento, buğday, kömür gibi ürünlerde buna çok sık rastlandı. Özellikle alkol yapımında kullanılan malzemelerde vergi zaman zaman arttırıldı. Örneğin, 1920'de galon başına yüzde 10 alınırken 1925 sonrasında bu oran yüzde 50'ye kadar çıkarıldı. Elbette bu artışta uluslararası piyasada yaşanan ekonomik kriz etkiliydi. Tütün, tuz, alkol, petrol ve gaz yağı gibi ürünlerden alınan tüketim vergisi ise düzenli bir şekilde arttı. Artıştan muaf tutulan tek ürün

tuz idi. Örneğin, 1920’de tütün ürünlerinin 1 kilosundan 8 annas (Hint Para Birimi) alınırken 1925’te 13 annas vergi alındı. Alkol ürünlerinin her galonundan 12 Hint Rupisi alınırken, 1925’te 20’ye kadar çıkmıştı. Bu çerçevede 1925’e kadar süren mali yıl içinde alınan vergiler şu şekildeydi (Special Report Iraq, 1931, ss. 102-103).

Tablo 4. Gümrük ve Tüketim Vergilerinden Elde Edilen Gelirler ile ithalat ihracat rakamları (1921-1925) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

Yıl	Gümrük	Tüketim	Yıl	İthalat	İhracat
1921-22	166.15	35.46	1921-22	19,39,46,881	10,59,50,841
1922-23	172.58	33.10	1922-23	16,78,22,168	10,78,99,481
1923-24	195.85	41.31	1923-24	18,14,84,113	13,57,91,335
1924-25	209.80	35.79	1924-25	19,12,40,989	14,20,08,617

Tablo 5. Tüketim Ürünlerinden Elde edilen gelir (1924) (Yüz Bin Hint Rupisi Değerinde)

Tüketim Ürünü	1924-1925
Alkol Ürünleri	9.99
Tuz	2.84
Tütün	22.96
Gazyağı	0.86
Muhtelif Ürünler	0.06

Gümrük ve tüketim vergileri Irak’ın sermayeye ihtiyacının karşılanmasında hızlı gelir sağlayan bir araçtı. Örneğin; 1923’te Maliye Bakanı Sason rahatsızlığı nedeniyle görevden ayrılmış ve yerine Muhsin Çelebi Salaş 1924’e kadar görevlendirilmişti. Bu esnada Süleymaniye’nin Şeyh Mahmud Berzenci’den tekrar ele geçirilmesi için İngiliz ve Iraklı komutanlar maliyeden ek bütçe istedi (Noel, 1999, ss. 48-50; Öke, 1992, ss. 30-35). Mart-Nisan 1923’te yaşanan sel felaketi de ek geliri zorunlu kılmaktaydı. Bu nedenlerle Maliye Bakanı Çelebi, Yüksek Komiser Dobbs’un onayı ile gümrük vergilerini Eylül 1923’te yükseltme kararı aldı (Colonial Office, 1925, ss. 122-123). Böylece savunma ve felaket için gerekli rakam toplandı. Gümrük vergisine dair önemli bir diğer gelişmede 1925’te yürürlüğe giren Transit Ticaret Kanunu kapsamında beyan edilen ve ülkede altı aydan fazla kalmayan mallar üzerindeki vergi, yüzde birden yarıya indirilmesiydi. Bununla birlikte, transit geçiş muamelesi görme ayrıcalığı sadece belirli rotaları takip eden mallar için geçerliydi. Örneğin, bu rotaların Türkiye’den geçen ürünleri kapsamadığı belirtilmişti. Bunun temel nedeni Türkiye-Irak (İngiltere) arasında devam eden Musul meselesiydi. İngiltere, Irak’ın kuzeyindeki ticaretin Türkiye ile yoğunlaşmasını istememekteydi. Çünkü bölgede Türkiye’nin etkisi ticaretle artabilirdi.

Aynı kanunda, gümrük gelirlerinin korunması göz önünde bulundurularak, transit ticarete sunulan kolaylıkların artırılması amacıyla hükümler eklenmiştir. Örneğin, ana değişiklik tam vergi ödeme yükümlülüğünden muafiyet oldu. Bunun için belirlenen koşullar, malların teminata bağlanması veya gecikmeden ülke dışına çıkmayı garanti edecek lisanslı bir Iraklı nakliyeciyeye teslim edilmesi idi. Böylece İran ile transit ticarete artış yaşandı. 1923-24 mali yılı itibarıyla İran'ın Irak transit ticaretindeki yeri yaklaşık olarak yüzde 43'e erişti. Yüksek Komiser Dobbs'un girişimleriyle, dikkate değer bir başka girişimde, Suriye ile her bir hükümetin yüzde elli oranında bir transit geçişi üstlenmeyi taahhüt ettiği bir Transit Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıydı. Bu sadece transit ticaret yapılacağı beyan edilen ürünlerde geçerliydi. Bu çerçevede Irak transit ticarete; hurma, yün, deri ve saf yağ gibi ürünleri ihraç, çay, şeker, tekstil malları ve küçük sanayi üretimi için gereken metal ve cevherler gibi ürünleri ithal etmekteydi. Anlaşma 21 Ocak 1925'te imzalandı, 1 Nisan 1925'e kadar yürürlüğe girmede (Colonial Office, 1926, s. 80). Bu anlaşmayla Basra Körfezi'ne gelen bir gemiden indirilen ürünler kesintisiz bir şekilde Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Orta Arabistan coğrafyasına sevk edilmiştir. Adı geçen yerlerden sadece Suriye ve Lübnan Fransız manda idaresi altındadır. Diğer yerler İngiltere yüksek komiserleri tarafından idare edilmektedir. Orta Arabistan ise İngiliz bürokratlarla dost olan Suud Ailesinin kontrolündedir. Böylece İngiltere, Arap coğrafyasının neredeyse tamamında ticari bütünleşme sağlamıştır. Haliyle bu durum kendi ekonomisi için gereken hammaddeye erişimi de özellikle tarımda sorunsuz hale getirmiştir.

Sonuç

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonunda Musul, Bağdat ve Basra'dan müteşekkil Irak'ı işgal etmiştir. Bu bölgeler yönetilmesi zor farklı etnik, dini ve kültürel değerlere sahipti. Savaşın ardından toplanan barış görüşmeleri esnasında bu bölgelerde askeri çatışma çıkmaması için mevcut durum tesis edilmeliydi. Bu nedenle 1918-1920 arasında İngiliz askeri idaresi kurulmuştur. Böylece Irak yüksek komiser idaresiyle tanışmıştır. İlk komiser olarak atanan Albay Wilson döneminde yönetimin kurumsallaşması için bölümler açılmıştır. Maliye Bölümü bu birimlerin başında gelmekteydi. Temel görevi vergilerin toplanması ve giderlerin karşılanmasıydı. Wilson idaresinde maliye katı merkezleşmenin ana merkezi olmuştur. İngiliz Hindistan idaresinin vergi toplama usulleri de bu dönemde Irak'ta uygulanmıştır. Bu uygulamada İngiltere'nin amacı Hindistan'ın hemen ardındaki Basra Körfezi'nden başlayarak ekonomik bütünleşmeyi tesis etmektir. Nitekim bu doğrultuda Türk lirası tedavülden kaldırılmış ve yerine Irak içindeki bütün işlemlerde Hindistan Rupisi geçerli kılınmıştır.

Cox ile sivil idareye geçilmiş ve modern bir devletin ihtiyacı olan hükümet yapısı kurulmuştur. Bu yapı içerisinde daha önceden bölüm olan Maliye Bakanlığa çevrilmiştir. Her ne kadar bakanlık gibi bir makam ihdas edilse de son onay makamı hükümetin başbakanı değil yüksek komiserdir. İngiltere, kendi stratejileri gereği Irak'ta kontrolü kaybetmemek adına bu onay gücünü korumuştur. Maliye bakanına bir İngiliz danışman atanması da kontrol amaçlıdır. Danışman yüksek komiser adına işleri takip etmekteydi. Böylece Maliye Bakanlığı gelirler, giderler, vergiler müdürlükleriyle ülkenin ekonomik durumunu yönetmiştir. Bu birimlerde üst düzey yöneticiler İngiltere ve Hindistan'dan görevlendirilmiştir. İngiltere'nin hukuken Milletler Cemiyeti'ne sorumluluğu ve Irak ile 1922'de

imzaladığı anlaşma gereği Cox döneminden başlayarak yabancı personel sayısı azaltılmıştır. Buradaki amaç idareyi Iraklılara devir etmektir.

Maliye Bakanlığı tablolarında görüldüğü üzere hemen her şeyin kaydı tutulmuştur. Bunun temel nedeni bu raporların yıllık olarak Milletler Cemiyetine sunularak denetlemeye açılmasıdır. Mali uzman Dobbs'un Yüksek Komiser olmasıyla yavaş yavaş sistem oturmuştur. Bazı yıllar bütçe fazlası verilmiştir. Maliyede en fazla gider eğitim, sağlık ve savunma alanındadır. En fazla gelir ise sırasıyla gümrük ve tüketim, tarım ve emlak vergilerindeydi. Özellikle vergi toplanmasında sorun olduğu anlaşılmaktadır. Vergilerde yüzde yüz oranına ulaşamamasının nedeni Irak'ın toplumsal yapısı, yetişmiş memur eksikliği ve sınır vilayetlerinde düzenin sağlanamamasıdır. Bir aşiret reisi kendi taifesinden vergi toplamazken, diğer aşiretlerden bunu temin etmekteydi. Bu ise kolluk kuvvetlerinin kontrol edemeyeceği sorunları getirmekteydi. Bu sorunları gidermek amacıyla çoğu kez ya vergi toplanamamış veya yüksek komiserlik oranları düşürmüştür. Bu ise maliyenin gelirlerini azaltmıştır.

İngiltere özellikle tarım alanında Irak'ı geliştirmek için birçok yabancı uzmanı getirmiştir. Bunun temel nedeni İngiltere'nin iç piyasasının aşırı derecede ihtiyaç duyduğu ürünlerin kaliteli derecede üretilmek istenmesidir. Pamuk, buğday, arpa ve meyveler bunların başında gelmektedir. Tablolarda sabit olduğu üzere Kral Faysal ve maiyetine ayrılan bütçe de yüksektir. Hatta Faysal'ın hükümetten daha fazla gideri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra 1925'e kadar dışişlerine bir para ayrılmadığı görülmektedir. İngiltere'nin, Irak dışişlerini idare etmesi aslında müstemleke yapının bir göstergesidir. Ticaretin de İngiltere çıkarına göre yönlendirildiğinin kanıtı ise transit ticarete Türkiye'ye yer verilmemesidir. Aksine İran ve Suriye'nin payı bir hayli yüksektir. Dolaylı da olsa bu iki ülkenin İngiltere etkisinde olması önemlidir. Bu sayede İngiltere, Hindistan-İran-İrak-Suriye-Akdeniz hattında Süveyş Kanalı'na alternatif ciddi bir ekonomik etki alanı kurmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Allawi, A. A. (2016). Irak Kralı I. Faysal (Çev. H. Abacı.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bell, G. L., & Wilson, A. T. (1920). CMD. 1061 Review of the civil administration of Mesopotamia 1920. H.M. Stationery Off.
- Chinol, V. (1903). The Middle East question or some problems of Indian Defence. John Murray.
- Cmd. 1757. (1922). Iraq treaty with King Feisal. His Majesty's Stationery Office.
- Colonial Office. (1925). Report on Iraq Administration April 1923-December 1924. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 13).
- Colonial Office. (1926). Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Iraq For The Year 1925. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 21).
- Hurewitz, J. C. (1987). Diplomacy in the Near and Middle East A Documentary Record 1535-1956 C. I. Archive Editions Limited.
- Karaca, T. N. (2020). Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell. Kronik Kitap.
- Klieman, A. S. (1970). Foundations Of British Policy İn The Arab World The Cairo Conference Of 1921. The Johns Hopkins Press.
- Kurt, B. (2015). Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914. Küre Yayınları.
- Mahan, A. T. (1902). The Persian Gulf and International Relations. *National Review*, 27-46.
- Mercer, W. H., Collins, A. E., Harding, A. J. (1922). The Colonial Office List For 1922. Waterlow&Sons Limited.
- Mercer, W. H., Collins, A. E., Harding, A. J. (1924). The Colonial Office List For 1924. Waterlow&Sons Limited.
- Noel, E. W. C. (1999). Kürdistan 1919 (Çev. B. Birer). Avesta Basın Yayın.
- Ortaylı, İ. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu. Kronik Kitap.
- Öke, M. K. (1992). Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu 1918-1926. Türk Kültürümü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 123.
- Report Administration Of Iraq 1925. (1926). Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Report Administration Of Iraq 1927.(1928). Report By His Britannic Majesty's Government To The Council Of The League Of Nations On The Administration Of Iraq For The Year 1927. Issued by the Colonial Office His Majesty's Stationery Office.
- Special Report Iraq. (1931). Special Report by His Majesty's Government in The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the Progress Of Iraq During The Period 1920-1931. His Majesty's Stationery Office.
- Sluglett, P. (2007). Britain in Iraq: Contriving King and Country. I. B. Tauris.

- Rushbrooke, E. G. N. (1987). *The Middle East intelligence handbooks (Western Arabia And The Red Sea) 1943-1946 (C. 4)*. Cambridge Archive Editions Limited.
- TBMM Meclis-i MebusanTutanak. (2022, Ağustos 5). Türkiye Büyük Millet Meclisi.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2_istatistik_mmb.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=SA SUN%20EFEND%DD&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih
- TNA, CO 935/1. (1921). *Report On Middle East Conference Held In Cairo And Jerusalem March 12Th To 30Th, 1921*. Printed For The Colonial Office.
- TNA, FO 371/9004. *Report On Iraq Administration October 1920-March 1922*.
- TNA, FO 371/10095. (1924). *Report on Iraq Administration April 1922-March 1923*. His Majesty's Stationery Office (Issued by the Colonial Office Colonial No. 4).
- TNA, IOR/L/Ps/10/764/4722. (1921). *Mesopotamia: Creation of a Provisional Council of State*.
- Townsend, J. (2010). *Proconsul to the Middle East: Sir Percy Cox and the End of Empire*. I. B. Tauris.
- Tuson, P., & Quick, E. (1992). *Arabian Treaties 1600-1960 International and Regional Treaties and Agreements Bahrain-Qatar-United Arab Emirates*. Cambridge Archive Editions
- Waylet, B., & Jack, E. (2004). *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu (Çev. V. Atilla)*. Chiviyazıları Yayınevi.
- Willard, P. (1937). *Iraq A Study in Political Development*. Jonathan Cape.
- Wilson, A. T. (t.y.). *Mesopotamia, 1914-1921*. *Journal of The Royal Central Asian Society*, 8(3), 144-161.
<https://doi.org/10.1080/03068372108724791>
- Yurdakul, N. Ö. (2020). *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*. Kronik Kitap.

